

УДК 141.32:123.1

ЦІЛІСНІСТЬ СВОБОДИ ТА ВІДКРИТІСТЬ МОЖЛИВОСТЕЙ

Людмила Слободянюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Трактується феномен свободи у філософії французького мислителя Жана-Поля Сартра, зокрема в контексті його концепції про буття та ніщо. Виходячи з його позицій, автор наголошує на важливому значенні свободи в усвідомленні людиною самої себе, в автентичності свого буття. Світ постає як відкритість *можливостей*, у якому людина – це відкритість *можливостям*. Свобода та автентичність людини тісно взаємопов'язані й здійснюються у взаємній невідривній єдності.

Ключові слова: цілісність свободи, відкритість можливостей, відкритість можливостям, автентичне буття людини.

Вивчення феномену свободи людини не є новими в історії філософської думки. Більшість сучасних авторів, які пишуть на дану тему, підкреслюють історичну тривалість даної проблеми, її актуальність та важливість. Таким чином, традиція розгляду свободи людини триває далі, хоча й в модифікованому вигляді. Маємо на увазі коло питань, які стосуються поняття “свободи”. Цей термін залишається фактично сталим, незмінним, але змінюються й коректуються змістовне навантаження поняття, його коннотація. Це засвідчує складність поняття свободи, його комплікованість, відкритість до інтерпретування, а ще про необхідність і важливість його осмислення, принципову незавершеність його розкриття.

Отже, постає можливість і наявність багатобарвного розуміння свободи. Перш за все важливим є осягнення свободи як цілісності самої особистості, самої людської екзистенції. Лише осягнувши, що означає бути вільною особою в межах свого власного буття (автентичності присутності у світі), можна далі рухатись у напрямку прикладних і практичних наслідків свободи. З іншого боку, теоретичний і практичний аспекти не повинні бути цілковито відірваними один від одного, інакше буде втрачений самий сенс свободи (адже свобода має мати сенс). Теоретичні висновки повинні підтверджуватись буттям та реалізацією свободи в умовах свідомої самореалізації.

Таким чином, важливо й необхідно підкреслити, у якому контексті буде йти мова про свободу в цій статті. Скажімо, політичний чи соціальний аспекти свободи (такі популярні й часто обговорювані сьогодні) не будуть розглядатись. Більшість сучасних досліджень присвячена безпосереднім наслідкам свободи, тобто висвітлюють прикладне бачення свободи. Водночас статті в англійських наукових журналах переважно пишуть про свободу волі, про детермінізм та каузальність (тобто також по-іншому ставлять проблему і висвітлюють її у своєрідному ракурсі). Наголошуємо, що цих аспектів “свободи” не торкатимемось в даній статті.

ті, які передовсім стосуються екзистенціальної філософії (або філософії, яка є близькою, наближеною до екзистенціальної філософії за самим своїм статусом). Саме ця філософія звертається до цілісності людини, що є важливим вихідним пунктом досягнення свободи людини. Постає питання про онтологічну можливість і підґрунтя свободи, тобто питання ставиться в онтологічній площині: свобода людини як одна з сутнісних характеристик людини в контексті досягнення власної автентичної присутності в світі.

Спробуємо розкрити категорію свободи. Цілісний розгляд свободи знаходимо в науковій творчості Жана-Поля Сартра – одного з найяскравіших апологетів французького екзистенціалізму ХХ століття. Залишаючись в традиції екзистенціальної філософії та відчуваючи певний вплив і зокрема в контексті “буття та ніщо”. Ніщо завдяки людському буттю проникає в світ. Відкритість людського проекту робить можливою будь-яку можливість (тавтологія, без якої неможливо обійтись, бо вона важлива і своєю тавтологічністю підкреслює ідею). “Отже, із запитанням у світ вводиться певна доза негативності: ми бачимо, що ніщо наповнює світ барвами, переливається різними кольорами в речах. Але водночас запитання йде від запитувача, який сам себе у своєму бутті обґрунтовує як той, хто запитує, відділяючись тим самим від буття. Отже, залитання, за визначенням, – це людський процес. Таким чином, людина презентує себе, принаймні в цьому випадку, як якесь буття, що примушує ніщо з’явитися у світ, оскільки вона сама вражена не-буттям” [1, с. 65–66]. Людське буття як запитання... Самою можливістю питань людина розбиває злитість, цілісність буття. Формування будь-яких питань передбачає альтернативу негативних відповідей (навіщо питати, якщо немає вибору?). Отже, маємо заперечення, негачію, які уможливлують “ніщо” в якості метафізичного утвердження. Подібне поняття “ніщо” ні в якому разі не заперечує саму людину. Навіть більше: здається, що за Сартром “ніщо” підтримує, забезпечує існування людського буття в якості людського. Людина ставить запитання – і в цьому її специфіка, бо, запитуючи, людина здатна відокремитись від усього наявного буття, виділити саму себе як людину на тлі загального наявного буття. Подібну “враженість не-буттям”, про яку пише Сартр, слід розуміти і як повноту людського буття. Це поєднання протилежностей і цілісність можливостей. Людина (наскільки вона є чесною і відвертою із собою) не може звести себе до буттєвості речі, до єдиного виміру буттєвості, але постає як буття, небуття та “ніщо”, парадоксальним чином розводячи й зводячи їх. І в цьому автентичність людського існування. Це зв’язок із буттям, взагалі.

Сартр, подібно до інших представників екзистенціальної філософії, застерігає проти небезпеки втрати людиною істинності, справжності свого буття. Утримання безпосереднього, живого зв’язку не є справою легкою або легковажною. Людина самою своєю людськістю поставлена перед необхідністю досягнення себе. Людина – як відкритий проект. “Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, а, але така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і проявляє волю вже після того, як починає існувати, і після цього пориву до існування, тобто вона є лише те, що сама з себе робить”

[2, с. 323]. Це вловлювання себе і чутливість до всього роблять людину, з одного боку, беззахисною, з іншого, – сильною, потенційною. Таким чином, людина сама автентизує себе. Людське буття перед нами як прозорість та вимога дотримання цієї прозорості.

Жан-Поль Сартр глибоко і різнобічно вивчав феномен свободи. У його вченні яскраво виявляє себе онтологічність розуміння та розкриття свободи, розглядаючи людську екзистенцію крізь призму свободи.

Людське буття, на думку Сартра, є особливим утворенням, яке укорінене в світі через концепт “ніщо”. Однак це не є остаточною відповіддю. “Ніщо” – це лише точка відліку в загальній картині буття. Відштовхуючись від “ніщо”, Сартр рухається далі, до повного розкриття сутності свободи. “Цю можливість людини привносити у світ “ніщо” Сартр назвав “свободою”, яка відповідно набуває того ж “онтологічного” статусу. Свобода не є властивістю, яка поряд з іншими належала б до суті людського буття, бо “немає різниці між буттям та її свободо-буттям”... Таким чином, “свобода” у Сартра – онтологічна структура людського буття, що виступає як чиста негативна діяльність” [3, с. 112–113]. Онтологічність розуміння свободи в Сартра полягає в тому, що він позбавляє її простої атрибутивності, але надає їй субстанційності. Якщо брати до уваги подібний наголос на субстанційності, то свобода постає цілісно, цільно.

Жан-Поль Сартр розглядає свободу в контексті ситуативності (фактичності ситуації) та в контексті дії. Перш за все він підкреслює інтенціональність дії. Дія виступає як втілення можливого, що передує їй як задум. Сама можливість появи задуму – це чергове проникнення “ніщо”, в розломи буття (коли існує певна наявність фактичності, звідки виникає ця спроба привнести щось в дану фактичність?). Це відштовхування від наявності – те, що є, – і рух до того, що може бути. Сартр підкреслює інверсійне відношення між наявним станом речей та нашим відношенням (відношення як рішення та як дія) до цієї фактичної ситуації. Фактичність ситуації набуває своєї сили буттєвості завдяки рішенням людини. Людина самою своєю свободою обумовлює подібну наявність людино-реальності. Без свободи людини подібна реальність просто неможлива. Отже, свобода виступає тут онтологічним підґрунтям людино-реальності. А дія просто неможлива без свободи. Недарма Сартр називає один з розділів своєї праці “Буття і ніщо” так: “Свобода – перша умова дії”. Дія як втілення думки (мотиву та задуму) притаманна саме людському буттю. І через дію розкриває себе та невизначеність людського буття, яка особливо притаманна людині.

Говорячи про дію як про вільну дію, Сартр, звичайно, не уникає питання вибору, вільного вибору людини. Свобода обирати може бути названа одним з найрозповсюдженіших побутово-загальних розумінь свободи. І поняття вибору в розумінні свободи неодноразово підкреслюється французьким філософом. Вибір, за Сартром, – це те, що обумовлює людську свідомість та діяльність. Вибір – це постійне (коли буденне, коли урочисте) здійснення свободи людиною. Сама структура вибору доволі ускладнена, включаючи в себе взаємні та контраверсійні моменти, об'єднуючи в собі сукупність мотивів, причин, цілей, вольових установок

та рішень. Свобода в даному випадку полягає в тому, що ми обираємо (власне наголос потрібно робити на двох останніх словах: ми обираємо). Грає роль не вибір чогось, але вибір як такий. Саме буття людини постає як вибір. Свобода вибору зумовлює ту істинність, невідчуженість та автентичність, на яких постійно наголошує екзистенціальна філософія. Перебування в стані вибору – це постійна межовість ситуації, це істина. Адже лише автентичне буття здатне на вибір у відповідному значенні цього слова (не втікаючи від нього), а отже, – і на свободу. У даному випадку важко сказати, що чому передує: чи то свобода автентичності, чи то автентичність свободі, бо це означало б обмеження та затискання і першого, і другого. Вони просто тісно пов'язані й взаємозалежні одне від одного. Парадоксально, що людина підтримує свою ідентичність та автентичність своєї свободи, постійно сумніваючись у власному бутті, вільно співвідносячись з ним. Маємо постійний вибір себе та підтвердження цього вибору, вибір і цілісність сприйняття обраного. Підкреслимо, що сприйняття свого власного вибору визначає досягнення свободи як реальності своєї присутності.

Сартр підкреслює також відповідальність людини як особливого виду буття. Ця відповідальність постає у нього необхідним двійником, супутником свободи, а ще – продовженням і, що найважливіше, завершенням, здійсненням свободи. Ураховуючи те, що Сартр людину саму по собі визначає як свободу, логічним продовженням його думки може бути і окреслення людини як відповідальності. Отож відповідальність розкриває себе не лише як відповідальність за себе, але також як відповідальність за світ тієї людино-реальності, яку кожен творить сам. Відповідальність за ситуацію, за творення її фактичності. Відповідальність за думку і за дію в даній конкретній ситуації зокрема. Відповідальність за свій світ (у своєму світі людина завжди вільна й відповідальна).

Ми розглянули лише окремі аспекти вчення Жана-Поля Сартра. Можливо, щось було випущене з уваги, можливо, щось лише побіжно схоплене та викладене, однак це передбачає певну незавершеність та можливість повернення. Думка може бути відчутно збагаченою поверненням до самої себе, відкриваючи в самій собі моменти Іншості.

У чому полягає цілісність свободи та відкритість можливостей? Коли мова йде про відкритість можливостей, то на думку дуже часто спадає поняття сваволі. Однак сваволя й свобода – це цілком різні феномени. Чому думка робить такий стрибок і ставить поняття сваволі й свободи так близько одне до одного серед багатьох можливих? Очевидно, ідеться про те, що сваволя часом може маскуватися під свободу. Проте вони докорінно відрізняються одна від одної. Нібито з погляду відкритості можливостей вони можуть бути в чомусь схожі, але у своїй цілісності та єдності свобода набагато глибша й більш значуща, аніж сваволя. Цілісність свободи робить її істинною. Сваволя нею не володіє, крім того вона непослідовна. Цілісність свободи виводить останню в людський вимір.

Цілісність свободи відкриває себе в становленні людської особистості. Цілісне буття особистості – це та істинність буття, у якій людина може, здатна відкрити себе. Подібна цілісність та самовідкриття неможливі без свободи. Але й свобо-

да повинна поставати, розумітись та розкриватись цілісно, адже в протилежному випадку вона втрачає будь-який сенс. Її цілісність зумовлена її життєвістю. До речі, дуже часто мислителі, які пишуть про свободу, виділяють у ній негативний та позитивний аспекти розуміння. Тоді цілісність розуміється як єдність цих двох аспектів.

Цілісність постає і як єдність теоретичного та практичного чинників. Цілісність розкриває себе в здійсненні. “Між тим свобода не з’являється сама по собі з цих приготувань, подібно до того, як плід народжується з квітки. В таємному переплетенні природних сил, що пронизують та приховують ці приготування, зарезервована незамінна ініціатива особистості – побачити шляхи свободи, які належать їй одній, обрати їх та стати на них. Тільки сама особистість, обравши свободу, робить себе вільною. Ніде їй не знайти вже існуючу, подаровану свободу. Ніщо в світі не дає їй впевненості в тому, що вона вільна, якщо вона не стане завзято на шлях свободи” [4, с. 499]. Таким чином, людина знаходить цілісність. Тоді постає питання: чи не в цьому віднаходженні єдності, цілісності полягає розуміння людини як вільної? Чи не в цьому і сенс свободи? Адже осягнувши цілісність останньої, людина осягає себе як цілісну особистість. А що важливіше за це осягнення себе? Однак навіть його не можна розуміти статично, а лише динамічно, процесуально. Бо осягненням виступає саме життя, ціле життя (знов-таки) в його протяжності. Життя як здійснення проекту людини. “Буття, а, отже, і проект кожної людини мають універсальні, загальнолюдські виміри... Буття окремої людини і уявляється як постійне проектування себе та постійна ж втрата себе в зовнішньому. Підкреслюється роль свободи в реалізації самопроекту, йдеться про відповідальність кожної людини за своє власне життя” [5, с. 44]. Як бачимо, цілісність життя – це гармонійний розвиток різних його сторін, це узгоджена підтримка усіх параметрів буття-проекту. Свобода – це не просто один з вищезгаданих параметрів, свобода є фундаментом, основою подібного цілісного розвитку.

З точки зору цілісності свободи здається важливим питання й про те, чи народжується людина вільною, чи вона стає вільною в процесі свого розвитку. Відповідь не є простим наданням переваги першій чи другій альтернативі. Коли людина, розвиваючись, стає вільною (обирає свободу), чи не є це ознакою того, що вона вже в цей момент обрання є вільною (вільною обрати свободу)? З іншого боку, чи не можна сказати, що власне в процесі цього вибору людина здійснює свою свободу, яка до того просто не була актуалізована? Виходить, що людина одночасно і народжується, і стає вільною. Однак чи може людина обрати “бути невільною”? Знов-таки своїм вибором (вибором не-свободи) вона вже здійснить свободу. А це означає, що в людини немає іншого вибору, аніж бути вільною. Але чи не означає це заперечення свободи? Сартр певною мірою знаходить вихід із ситуації, окреслюючи людину саму по собі як свободу. Таким чином, він взагалі знімає питання: коли людина здобуває свободу, чи усвідомлює її, чи позбавляє себе свободи? Французький мислитель абсолютизує свободу, підкріплюючи її поняттям та усвідомленням відповідальності. І в цьому полягає значний гуманізм його вчення.

Бо що є гуманність та гуманізм, як не прийняття відповідальності, прийняття постійної відповідальності за весь світ, за Всесвіт, у якому людина є вільною?

Вищезгадана відкритість можливостей може певним чином слугувати запорукою цілісності свободи (вже про це було згадано, коли мова йшла про свободу та сваволлю). Ключове слово та поняття – відкритість: “Але “світ” у рубриці “буття-в-світі” зовсім не означає земне сутнє на відміну від небесного, не зводиться він і до “світського” на відміну від “духовного”. “Світ” означає в цій формулі взагалі не сутнє і не якусь область сутнього, а відкритість буття. Людина є, і вона є людина, оскільки вона ек-зистує. Вона виступає у відкритість буття, якою є саме буття, що закинуло сутню людину в “турботу”. Закинута таким чином людина стоїть “у відкритості буття” [6, с. 212]. Відкритість, отже, виступає не лише як другорядний супровід, але як повноважна позитивність розкриття буття. Справа в тому, що буття не просто “відкрите” або “відкривається”, але в тому, що воно “відкрите” або “відкривається” Людині. Воно дарує людині цю відкритість як свободу і як істину. Показуючи, відкриваючи себе людині, буття дає, дарує можливість (і можливості) людині відкрити саму себе. Тоді людина й виявляє себе як відкритість можливостям. Тобто відбувається певна ситуація Звернення-Відповіді: буття як відкритість можливостей та людина як відкритість можливостям. А вже такою відкритістю можливостям людина творить одиничну та неповторну ситуацію фактичності. І ця відкритість можливостям – це непізнаваність свободи. “Світ бездонний. Однак людина знаходить в собі те, що вона не знаходить ніде в світі, – дещо непізнаване, недоказове, завжди непередметне, дещо таке, що вислизає від будь-якої дослідницької науки: свободу й те, що з нею пов'язане. Тут я віднаходжу досвід не через посередництво знання про щось, а через посередництво діяння” [7, с. 449].

Підкреслимо, що на людину має вплив і визначає її як особистість уся сукупність можливого, а не лише те, що було обране й переведене з потенційного стану в актуальний. У цьому й полягає особливість відкритості. Буття охоплює людину повністю, навіть і таким невидимим способом, допомагаючи здійснитись Людині. У той час, як обране та актуалізоване впливає на людину безпосередньо, сукупність потенційного та можливого – опосередковано (причому як в теперішньому, так і в минулому або майбутньому часових модусах).

Усвідомлення можливостей також творить розуміння самої свободи. Важливою при цьому є наявність альтернатив, інших можливостей, навіть якщо вони ніколи не будуть обрані. “Свобода вибору так само з'єднана зі сферою наявних можливостей вибору (хоча можливе вправління у виборі в гіпотетичному модусі: якщо б стан справ був іншим, я б зробив X). Дійсні наявні можливості вибору пов'язані з широтою усвідомлення, яка переводить вибір (як вибір) в усвідомлення. Дійсний вибір так само пов'язаний з особливими структурами, які зважають його з позиції просто теоретичних можливостей вибору для людини та роблять їх реальними можливостями для нашого суспільства та реальними можливостями вибору для мене” [8, с. 108]. Дуже важливим є усвідомлення вибору можливостей, бо з ним приходиться усвідомлення свободи.

Останнє речення наводить на думку про те, що людина може бути неусвідомлено вільною (на протигагу усвідомлено вільній). Неусвідомлений аспект свободи підкреслювався Сартром. Останній своєю тезою про приреченість людини на свободу власне й говорив про те, що незалежно від того, чи людина усвідомлює це, чи ні, вона вільна завжди, у будь-яких обставинах і незалежно від них. Однак неусвідомлена свобода не дає повної картини бачення. Відповідно потреба в усвідомленні власної свободи важлива як складовий елемент побудови цілісності та відкритості можливостям.

Ідеї, які лежать в основі самого задуму цієї статті – ідея цілісності свободи людини, ідея свободи як одного з сутнісних вимірів людини, ідея буття людини в контексті відкритого горизонту можливостей – підкреслюють онтологічний вимір свободи. Сама онтологічність свободи як творчої передумови щодо себе та себе в нашому світі обумовлює її різноманітне розкриття та прикладне здійснення. Головна думка розкриває себе як постійне нагадування про цілісність людської особистості через цілісність свободи, про потрібність здійснення подібної цілісності в межах можливостей, які безупинно розгортаються перед людиною. Таким чином, хотілось би ще раз звернути увагу на те, що розглядати свободу онтологічно саме й означає розглядати її цілісно. Тому й підкреслено необхідний, сутнісний зв'язок між свободою та автентичним буттям людини. Таким чином можна стверджувати, що як перша неможлива без другого, так і друге неможливе без першої. Відбувається їх взаємонакладання та взаємопідтримка, які постійно тривають у часі, постійно вимагають свого підтвердження. Наголосимо, що це найбільш суттєвий та найбільш важливим висновок цього дослідження.

1. *Сартр Жан-Поль*. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. К., 2001.
2. *Сартр Жан-Поль*. Екзистенціалізм – это гуманизм. Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева: Перевод. М., 1989.
3. *Лях В.* Екзистенційна свобода: вибір і відповідальність (філософська концепція Ж. -П. Сартра) // *Філосо. і соціол. думка*. 1995. № 5–6. С. 110–117
4. *Мунье Эмманюэль*. Персоналізм. Манифест персоналізму / Пер. с фр. Вступит. ст. И. С. Вдовиной. М., 1999.
5. *Петрушенко О.* Людина та її самопроект // *Людина та її дійсність: Філософсько-антропологічні дослідження*. Філосо. пошуки. Львів; Одеса, 1997. Вип. 3. С. 44–46
6. *Хайдеггер Мартин*. Письмо о гуманизме. Время и бытие // *Статьи и выступления*. Пер. с нем. М., 1993.
7. *Ясперс Карл*. Философская вера // *Ясперс Карл*. Смысл и назначение истории. М., 1991.
8. *Wood, Robert E.* Aspects of Freedom // *Philosophy Today*. 1991. N ¼. Vol. 35. P. 106–116.

INTEGRITY OF FREEDOM AND OPENNESS OF POSSIBILITIES**Lyudmyla Slobodyanyuk**

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The given article is dedicated to some consideration of human freedom. First of all attention is given to the treatment of a phenomenon of freedom in the philosophy of French thinker Jean-Paul Sartre, particularly in terms of his conception of being and nothingness. Taking into consideration his position the emphasis is made on the important meaning of freedom in human realization of her/himself, in authenticity of her/his being. The world discloses itself as openness of possibilities where a human is openness to possibilities. Freedom and authenticity of a human are closely interrelated and are accomplished in mutual inseparable unity.

Key words: integrity of freedom, openness of possibilities, openness to possibilities, authentic being of a human.

Стаття надійшла до редколегії 25. 04. 2003

Прийнята до друку 10. 05. 2003